

KONSEPTUAL METAFORA VA KONTSEPTUAL XARITALASHNING IKKILAMCHI NOMINATSIYADAGI AHAMIYATI

Muallif: Sodiqova Sabohat Ilhom qizi ¹

Affiliyatsiya: Katta o'qituvchi, Xorijiy til va adabiyoti kafedresi, Xalqaro Nordik Universiteti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19641279>

ANNOTATSIYA

Ikkilamchi nominatsiya deganda chuqurroq madaniy, ijtimoiy va kognitiv ma'nolarni o'zida mujassamlashtirgan ismlar, taxalluslar va boshqa nominativ iboralardan foydalanish tushuniladi. Kontseptual metaforalar shaxslarga nomlarni ramziy ma'nolar bilan boyitib, bir-biriga bog'liq bo'lmagan g'oyalarni bog'lash imkonini beradi, kontseptual xaritalash esa g'oyalarni tartibga solish, nomlar va kengroq ijtimoiy kontekstlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi. Ikkala jarayon ham o'ziga xoslikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, insonlar jamiyatda o'zlarini qanday qabul qilishlari va ifodalashlariga ta'sir qiladi. Ushbu maqolada kontseptual metafora va kontseptual xaritalashning ikkinchi darajali nominatsiya jarayonidagi roli o'rganilib, ularning kognitiv va ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nominatsiya, kognitiv, kontseptual, metafora, ijtimoiy, identifikatsiyalash

Tilshunoslik sohasida olib borilayotgan tadqiqotlarda shaxs uchun tanlanadigan nomlar yoki ismlar shunchaki individual tanlov asosida emas, balki kognitiv mexanizmlar ta'siri ostida yuzaga kelishi aniqlanmoqda. Ikkilamchi nominatsiya bilan bog'liq ikkita muhim kognitiv jarayon - kontseptual metafora va kontseptual xaritalash - ikkinchi darajali nominativ iboralarning shakllanishi va tushunilishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ikkilamchi nominatsiya deganda chuqur madaniy, ijtimoiy va kognitiv ma'nolarni o'zida mujassam etgan oddiy identifikatsiyalash vazifasi doirasidan tashqariga chiqadigan nomlar, taxalluslar va boshqa nominativ iboralardan foydalanish tushuniladi. Tilshunoslik atamaları lug'atida berilishicha, "ikkilamchi nominatsiya bu mavjud lingvistik birlikdan yangi tushunchalarni ifodalashda foydalanishdir"[1]. Kontseptual metafora va kontseptual xaritalash ushbu jarayonning markaziy o'rinni egallaydi, chunki ular ikkinchi darajali nominatsiyaning boy, keng qamrovli ma'nolarni keltirib chiqarishini tushunish uchun asos yaratadi.

Kontseptual metafora bir g'oya yoki kontseptual sohani boshqa nuqtai nazardan tushunishni o'z ichiga oladi. Kundalik tilda metafora keng tarqalgan. Ular mavhum tushunchalar haqidagi fikrimizni shakllantirishga, atrofimizdagi dunyoni qay holatda idrok etishimiz va tasniflashimizga ta'sir qiladi. Metaforalar, xususan, ikkinchi darajali nomlash jarayonida muhim rol o'ynaydi, bu esa insonlarga bir-biriga bog'liq bo'lmagan g'oyalar va hodisalarni bog'lash imkonini beradi. Metaforalarni

qo'llash orqali ismlar ramziy yoki metaforik ma'noga ega bo'lishi mumkin va bu oddiy nomlashdan ko'ra ancha nozik jarayondir.

Misol uchun, raqobat muhitida odamni "sher" deb atash mumkin, bu jasorat, kuch yoki shiddatlilik kabi fazilatlarni nazarda tutadi. Bu yerda hayvonga nisbatan metaforik ishora shaxsning bevosita tavsifidan ancha uzoqda bo'lgan shaxsning ma'lum sifatlarini yetkazishga xizmat qiluvchi murakkab obrazni uyg'otadi. Ikkilamchi nominatsiyaga bunday metaforik yondashuv turli xil xususiyatlar yoki xatti-harakatlarni bitta atamaga joylash imkonini beradi va shu bilan ismning ma'nosini boyitadi.

Ikkilamchi nominatsiyada kontseptual metaforalarning ahamiyati, ayniqsa, shaxs ismlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ba'zi ismlar odamlarning boshqalar tomonidan qanday qabul qilinishiga ta'sir qiluvchi metaforik assotsiatsiyalarni keltirib chiqaradi. Jumladan, Sevinch (baxt ma'nosi) yoki Shodiyona (quvonch ma'nosi) kabi ismlar majoziy jihatdan ijobiylik va shodlik tuyg'ulari bilan bog'langan. Ushbu metaforik nomlar o'ziga xos hissiy yoki xulq-atvor xususiyatlari bilan bog'lash orqali shaxsning ijtimoiy o'ziga xosligini shakllantirishga yordam beradi. Shu tariqa, kontseptual metaforalar ikkinchi darajali nomlarni tanlash jarayonida asosiy o'rin tutadi, nomlarni kengroq ramziy ma'nolar bilan boyitadi.

Yana bir muhim kognitiv mexanizmlardan biri kontseptual xaritalash ong ichidagi tushunchalarni tashkil etish va bog'lashni o'z ichiga oladi. Kontseptual xaritalash inson ongida turli g'oyalar yoki atributlarni bir-biriga bog'lab, dunyoni tushunishga yordam beradigan aqliy tasvirlar yoki "xaritalar" ni shakllantirish jarayonidir [2]. Ikkilamchi nominatsiyada kontseptual xaritalash ismlar va ushbu nomlar mavjud bo'lgan kengroq kognitiv, ijtimoiy va madaniy doiralar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi.

Masalan, shaxsning kasbiga ko'ra nomi berilganda, masalan, o't o'chiruvchi sifatidagi faoliyati doirasida "qahramon" deb atalsa, kontseptual xaritalash amalga oshiriladi. O't o'chiruvchi (xavfli va hayotni saqlab qoluvchi kasb bilan shug'ullanuvchi shaxs) tushunchasi ruhiy jihatdan kengroq qahramonlik tushunchasiga (o'zining jasorati va olijanob fazilatlari bilan qoyil qoldirgan shaxs) moslashtiriladi. Bunda ikki g'oya o'rtasidagi kontseptual xaritalash nomlanayotgan shaxsning ijtimoiy va kognitiv tushunchasini kuchaytiradi, ismning asosiy vazifasidan tashqari chuqurroq ma'no qatlamini yaratadi.

Kontseptual xaritalashning roli, ayniqsa taxalluslar yoki laqablar kabi ikkilamchi nominativ iboralarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu turdagi nomlar ko'pincha shaxsning fazilatlari yoki xususiyatlari va kengroq ijtimoiy yoki madaniy toifalar o'rtasidagi assotsiatsiyadan kelib chiqadi. Masalan, aql-zakovati bilan mashhur bo'lgan odamni "Eynshteyn" deb atash mumkin, chunki kontseptual xarita ularning aql-zakovatini taniqli Albert Eynshteyn arbobi bilan bog'laydi. Ushbu xaritalash shaxsning ijtimoiy o'ziga xosligini mustahkamlaydi, uning ismining asosiy belgisidan tashqariga chiqadigan ma'lum kognitiv va ijtimoiy tomonlarini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, kontseptual xaritalash turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda ikkilamchi ismlarning metaforik va ramziy ishlatilishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Kontseptual xaritalar nafaqat ichki kognitiv jarayonlar, balki ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy hikoyalar orqali ham shakllanadi. Ushbu xaritalar insonlarga nom berish va nominative birliklarning tasniflanishiga ta'sir qiladi, ko'pincha umumiy madaniy qadriyatlar, e'tiqodlar va me'yorlarni aks ettiradi.

Ikkilamchi nominatsiya ortidagi kognitiv mexanizmlarga qo‘shimcha ravishda, kontseptual metafora ham, kontseptual xaritalash ham nomlash amaliyoti sodir bo‘ladigan ijtimoiy va madaniy kontekstlardan ta’sirlanadi. Turli jamiyatlarda ba’zi metaforalar boshqalarga qaraganda ko‘proq tarqalgan yoki mazmunli bo‘lishi mumkin, bu nomlarni belgilash va tushunish usullarini shakllantiradi. Misol uchun, ba’zi madaniyatlarda ismlar ota-onalarning farzandlariga bo‘lgan umidlari yoki intilishlarini metaforik tarzda aks ettirishi mumkin, masalan, qaysidir fazilatlar yoki ideallarni yetkazish uchun bolaga “G‘olib” yoki “Jasur” deb ism qo‘yish holatlari uchraydi. Boshqa madaniyatlarda ismlar ijtimoiy mavqei, nasl-nasabi yoki etnik kelib chiqishini anglatishi mumkin, bunda metaforik xaritalar muayyan ijtimoiy rollar yoki umidlar bilan mos keladi.

Xuddi shunday, kontseptual xaritalar ham umumbelgilangan emas, balki madaniy kontekst va individual tajribalar asosida shakllantiriladi. Shaxsning ismi va uning atributlari yoki ijtimoiy roli o‘rtasidagi aloqalar bir madaniy guruhdan boshqasiga farq qilishi mumkin. Misol uchun, “Qiro‘l” kabi nom ba’zi kontekstlarda hokimiyat va hurmat hissini uyg‘otsa, boshqalarida oddiy nom sifatida ko‘rinishi mumkin. Ushbu xaritalashlarning madaniy ahamiyati ikkilamchi nominatsiyaning o‘ziga xos tabiatini ko‘rsatib, individual bilish va ijtimoiy me‘yorlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’kidlaydi.

Ikkilamchi nominatsiyada kontseptual metafora va kontseptual xaritalashning eng chuqur ta’siridan biri ularning shaxsiyatning shakllanishiga ta’siridir. Majoziy va kontseptual jarayonlar orqali shaxslarga berilgan ismlar va yoriqlar ko‘pincha odamlar o‘zlarini qanday qabul qilishlari va boshqalar tomonidan qanday qabul qilinishining muhim qismiga aylanadi.

Kontseptual xaritalash orqali yaratilgan metaforik nomlar va assotsiatsiyalar odamlarga kognitiv asosni shakllantirishga yordam beradi, bu orqali ular jamiyatdagi rolini tushunadilar. Masalan, shaxsning fazilatlarini yoki xulq-atvoriga asoslangan taxallus uning o‘ziga xoslik hissini kuchaytirishi mumkin, bu shunchaki identifikatsiyadan tashqari ijtimoiy funktsiyani ta’minlaydi. Ushbu nomlash jarayoni, shuningdek, jamiyat tomonidan shaxslarga qo‘yiladigan umidlarni shakllantirishi mumkin va bu ularning harakatlariga yoki turli kontekstlardagi munosabatlariga ta’sir qiladi.

Bundan tashqari, metaforalar va kontseptual xaritalar asosida boshqariladigan ikkilamchi nominatsiya jarayoni ijtimoiy muloqot shakli bo‘lib xizmat qiladi. Umumiy kontseptual asoslarni keltirib chiqaradigan nomlardan foydalangan holda, insonlar ijtimoiy rollar, munosabatlar va shaxsiy xususiyatlar haqida ularni aniq ifoda etmasdan turib murakkab g‘oyalarni yetkazishlari mumkin. Bu ikkilamchi nominatsiyani nafaqat individual identifikatsiyani, balki ijtimoiy dinamika va o‘zaro munosabatlarni shakllantirishda kuchli vositaga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, kontseptual metaforalar va kontseptual xaritalash ikkilamchi nominatsiya jarayonida muhim kognitiv mexanizmlardir. Ular ismlarning ma’nosini boyitadi, ularni oddiy identifikatorlardan ijtimoiy aloqa va shaxsni shakllantirishning kuchli vositalariga aylantiradi. Metaforalardan foydalanish orqali ismlar ramziy va hissiy ahamiyatga ega bo‘lib, shaxslarga murakkab g‘oyalar va fazilatlarini bog‘lagan shaklda ifodalash imkonini beradi. Kontseptual xaritalash ismlarni kengroq ijtimoiy, madaniy va kognitiv doiralar bilan bog‘lash, shaxslarning o‘ziga xosligi va jamiyatdagi rollarini mustahkamlash orqali jarayonni yanada kuchaytiradi.

Ikkilamchi nominatsiyalar, xoh metafora, xoh taxalluslar, xoh majoziy iboralar orqali bo'lsin, shunchaki lisoniy hodisa emas, balki inson atrofidagi borliqni tasniflashi, tushunishi va u bilan bog'lanishini boshqaradigan kognitiv jarayonlar bilan uzviy aloqada hisoblanadi. Ushbu jarayonlarni o'rganish orqali nomlar insonning shaxsiyat, madaniyat va ijtimoiy dinamika haqidagi tushunchasini shakllantirishi va aks ettirishi haqida qimmatli bilimlarga ega bo'lish imkonini beradi. Shu ma'noda, ikkinchi darajali nominatsiyalar insonning boshqalarni idrok etishi va o'zaro munosabatlariga ta'sir qiluvchi kognitiv va ijtimoiy kuchlarga ko'zgu bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ахманова О.С. (1969). Словарь лингвистических терминов. Москва.
2. Sodiqova S. (2023). Antroponimlarning ijtimoiy lingvistik ahamiyati: ijtimoiy tabaqalanish, geografik kelib chiqishi va gender ko'rsatkichi sifatida // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (2 (14)), 31-38.
3. Xalikova D. Linguistic study of secondary nominative units. Lteachin anguage, 95.
4. Sodiqova D.I. (2025) Analysis of principles of conveying feelings concerning literary translation. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 5 (5). pp. 332-337. ISSN 2181-1342
5. Nasriddinov D. (2021). Scientific interpretation of fantasy works and their types. Philology Matters, 35-49.

